

КОНСТРУИРАНЕ НА ИДЕНТИЧНОСТТА В КОНТЕКСТА НА ПАНЕВРОПЕЙСКА МОБИЛНОСТ (УКРАИНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ В УКРАИНА)

П. Христов

Христов П. Конструирание на идентичността в контекста на паневропейска мобилност (украинците в България и българите в Украйна). В статията са представени предварителните резултати от изследователския проект между Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН и Института за изкуствознание, фолклористика и етнология при НАН на Украйна. В контекста на пан-европейска мобилност двата екипа (от София и от Киев) изследват културните характеристики на диаспората в двете страни и държавните политики по въпроса.

Ключови думи: идентичност, мобилност, диаспора, България, Украйна.

Христов П. Конструирания идентичности в контексті пан-европейської мобільності (українці в Болгарії та болгары в Україні). У статті представлено попередні результати дослідницького проекту між Інститутом етнології і фольклористики з Етнографічним музеєм БАН та Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології при НАН України. В контексті пан-европейської мобільності дві групи (із Софії та Києва) досліджують культурні характеристики діаспор у двох країнах і державну політику у цьому питанні.

Ключові слова: ідентичність, мобільність, діаспора, Болгарія, Україна.

Christov P. Construction of Identity in the Context of Pan-European Mobility (Ukrainians in Bulgaria and Bulgarians in Ukraine). The paper presents the preliminary results of the joint project conducted by the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Museum and the M. Rylsky Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. In the context of pan-European mobility, the two teams (from Sofia and Kiev) study the characteristics of the cultures of the diasporas of the two countries and the state cultural policies.

Keywords: identity, mobility, diaspora, Bulgaria, Ukraine.

Динамичните политически промени в Източна и Югоизточна Европа в последното десетилетие на изминалия XX век донесоха съществени изменения в идеите за начините, посредством които се конструират нациите и се създават националните идентичности в началото на новото трето хилядолетие. Оптимистичната мечта на идеолозите на националноосвободителните движения от XIX век за възможността да бъдат създадени устойчиви суверенни национални държави с ясно очертани граници, последвана от песимистичните прогнози на редица философи от следващия XX век за края на историята и за възможността да съществува един хомогенен свят без нации и национализъм, бяха опровергани или изменени до неузнаваемост от падането на Берлинската стена и разширяването на новото мултинационално обединение Европейски съюз, в което отделните държави членки са принудени да се разделят с част от своя държавен суверенитет, разбиран в понятията на миналото.

Границите на отделните държави се „отварят“, а активните трансгранични миграционни процеси в Източна Европа през първото десетилетие на XXI век се превърнаха в главен катализатор за дискусиите относно концепцията за хомогенната национална идентичност и национална култура, които се приемат все още за даденост. Оптимистите в Европейския съюз настояват, че либералната демокрация може да конструира едно „равноправно мултикултурно общество“, където „е възможно да се приеме, без това да е заплаха за цялостното единство на едно национално общество, че малцинствата имат право на свой собствен език в семейството и общността, право да практикуват религията си, да организират местните и семейните си отношения по свой собствен начин и да поддържат обичаите си“¹. Но само преди няколко години германският канцлер Ангела Меркел публично се отказа от политиката на мултикултурализъм в Германия и така опроверга този оптимизъм. И докато някои автори твърдят, че националната държава е в криза², то по-

добно на античния Янус през последните две десетилетия тя показва своята многоликост – крахът на бившия Съветски съюз и на Федеративна Югославия ясно демонстрира как от пепелта на разпадналите се мултинационални общности като птица феникс се ражда отново националната държава.

Подобни процеси наблюдаваме и днес, когато сме свидетели на борбата за създаване на нови национални държави. При това държавата, гражданите и тяхната култура са свързани чрез разнообразни връзки, далеч от класическия европейски (т.нар. „западен“) модел, предполагащ гражданите на нацията държава да споделят общ език, култура и идентичност³. И едва след като придобие статута на независима национална държава, едва тогава нейният елит търси начини за постигане на членство в една от няколкото транснационални структури, например в ЕС или в Евразийския съюз, доминиран от Русия. А тогава изборът е труден и невинаги – удачен, както показва колебливата политика на бившия президент на Украйна Виктор Янукович. От една страна, бързо развиващите се понастоящем и в Югоизточна Европа процеси на глобализация и трансгранична мобилност, както и влиянието на транснационалните организации и институции, като тези на ЕС например, създават нови условия и налагат нови символни значения при създаването на нови, динамични и преходни национални идентичности⁴; от друга страна, това е съпроводено и с нарастване на значението на самоидентификацията с локални общности от разнообразен характер⁵.

Двойният преход на редица източноевропейски страни към западния модел на либерална демокрация и към пазарни отношения, т.е. към премахване на държавната хегемония в икономиката, съвпадна с новата фаза на развитие на капитализма – с неговата глобализация. В редица страни като България например това бе съпроводено с разпадането на редица икономически, политически и социални структури, играли важна роля в обществото през предходните повече от четридесет години. В антропологична перспектива това означаваше деградация на дотогава съществуващите социални мрежи и опит за създаване на нови. Деветдесетте години на миналия век показаха несъстоятелността на политическата концепция за „историческа обратимост“ към социалните реалности от епохата преди социализма⁶. Интеграцията на източноевропейските страни в ЕС се превърна едновременно в начин за трансформация на предишните икономически, социални и политически структури, но и на заимстване на нови модели за изграждане на нацията, като се придават нови значения на националната идентичност⁷.

В тази перспектива бързо развиващата се трансгранична миграция към Западна Европа може да бъде интерпретирана и като създаване на мост между старите концепции за национална идентичност, съществували в социалистическата реалност на бившия Източен блок, и новото разбиране за идентичността, възприета от хората, живеещи в условията на паневропейска мобилност. През последните две десетилетия миграцията от източноевропейските страни е главен катализатор както за разграничаването между територия, нация и култура, т.е. главните идеологически съставки на идеята за нацията държава, така и за дискусиите относно концепциите за хомогенна национална идентичност и национална култура, които се приемат за историческа даденост⁸. Новите възможности за мобилност на хората в условията на открити европейски граници поставиха напоследък в нов контекст и по нов начин отношенията на националната държава с диаспората – историческа и нововъзникнала. Това важи в пълна сила и за отношенията на българската държава с историческата диаспора, често наричана в медиите „външните българи“.

На диаспората се отрежда съществено място в бързо развиващите се процеси на трансформации на националните идентичности в страните от Източна Европа – както в страната приемник, така и в метрополията⁹. През последните две десетилетия и в България често се чуват гласове от разнообразни обществени кръгове – както научни, така и политически, че демографската криза в страната може да бъде разрешена посредством „внасяне“ на етническо българско население от историческата диаспора; издига се повикът за „завръщане в историческата родина“. Именно тези призови, огласени през медиите, провокираха нашия с колегите от ИЕФЕМ–БАН изследователски интерес за проучване и анализ на процесите, развиващи се сред българските общности в Южна Украйна, и преди всичко в Одеска област (историческа Бесарабия) и Приазовието. Подобни проучвания не са новост – съществуват изследвания и за динамиката на етнокултурната идентичност на бесарабските българи в десетилетията на постсоциализма¹⁰, и за трудовите миграции сред бълга-

рите в Молдова и Югозападна Украйна¹¹, и за теоретичната рамка при интерпретирането на отношенията историческа диаспора – метрополия в постсоциалистическия период¹².

Новост в това проучване обаче е проследяването на динамиката на бързопроменящата се социална и политическа среда в Украйна, от една страна, и вариативността на изследователските гледни точки. В контекста на избора на интерпретационни парадигми, при колебанията между разнообразните концепции за преодоляване на методологическия национализъм¹³, досега е оставала встрани „вътрешната гледна точка“, т.е. миграционните нагласи, изборът на дестинация и готовността за мигриране сред българската общност в Южна Украйна. Изследването предлага обръщане на перспективата, с други думи, това е проучване „на терен“ на миграционните стратегии на младите българи в Украйна, за които историческата прародина България е желана, но само една от възможните дестинации за миграция – временна или постоянна.

Тук трябва да отбележим, че връзките между българските и украинските учени имат вековна история. През втората половина на XIX век новоосвободената българска държава се превръща в притегателен център за редица украински интелектуалци като Михаил Драгоманов, Иван Франко, Леся Украинка и много други¹⁴, а известният български учен Иван Шишманов, един от основателите на модерната академична етнология в България, е първият български пълномощен министър в Украинската Народна Република при управлението на Павло Скоропадски през 1918–1919 г. Втората половина на XX век също е белязана от активни научни контакти и ползотворни културни връзки между двете страни – възхитен от красотата на „страната на тютюна, розите и гроздето“ (*«країна тютюну, троянд і винограду»*), след посещенията си в България през 1957 и 1963 г. Максим Рилски пише поетичния цикъл *«Вірші про Болгарію»*, възпяващи природните красоти и героичната история на България¹⁵. В съвременна България благодарение на активната работа на украинските организации като „Маги Украина“ в София се работи активно за опазване на националната идентичност сред младите представители на диаспората.

Всичко това ни дава основание да продължим изследванията, свързани с динамиката на многоизмерните идентичности на българите в Украйна и на украинците в България, съвместно с колегите от Института за изкуствознание, фолклористика и етнология при НАН на Украйна. Изследванията са базирани върху анализа на социалните и културните промени, съпътстващи интеграционните процеси на прием и членство на отделните страни в ЕС. Най-важният аспект на предлаганото изследване е анализ на процесите на преодоляване на границите (или издигането на нови такива) и рушенето на националните стереотипи от миналото, развитието на нова национална идентичност и преходът към транснационални идентичности в контекста на широка паневропейска мобилност. Главният резултат от изследването ще бъде създаване в рамките на проекта на форум за съвместни дискусии относно регионалните процеси на конструиране на национална идентичност в условията на настоящия период на ускорена глобализация и нарастваща мобилност.

Планираме членството в ЕС и процесът на европейска интеграция да бъдат анализирани в различни аспекти:

- Как Източна и Югоизточна Европа ще бъдат интегрирани и какви ще са последиците за културно-историческото им наследство?
- Какво дава интеграцията на страните от Източна Европа на „Запада“?
- Как членството в ЕС и свързаното с него свободно движение на хората влияе върху националната идентичност и самосъзнанието?
- Доколко членството в ЕС и процесът на интеграция развиват евроскептицизъм, негативизъм и възраждане на национализма?
- Как се задвижват механизмите за създаване на трансгранични и регионални идентичности?
- Дали създаването на общоевропейска идентичност е реалност в условията на паневропейска мобилност или е само далечна перспектива, конкретно в България и Украйна?

В условията на отворен диалог специалистите от България и Украйна, съвместно с изследователи от Румъния, Сърбия, Полша и други страни, занимаващи се с интердисциплинарно проучване на динамиката на конструиране на идентичностите в исторически, етнологичен и антропологичен аспект, ще могат да дискутират резултатите от своите

изследвания на различни аспекти и последици от съвременните миграционни процеси в двете страни, специално сред представителите на диаспоричните групи. Чрез реализацията на проекта ще може да се осъществи изграждането на широка международна мрежа от специалисти от Източна и Югоизточна Европа, основа за бъдещи съвместни проучвания на миграционните процеси. Посредством обмена на знания и на изследователска методика, чрез съвместна работа и дискусии ние ще можем да създадем и обща база данни.

И първите резултати са вече налице – съвместно участие в редица международни конференции, публикации на членовете на двата екипа в престижни научни издания в България, Украйна, Полша, Русия и Сърбия. Всичко това ни вдъхва оптимизъм, че въпреки сложната международна обстановка, кризата и трудностите в двете страни, нашата съвместна работа ще продължи и проектът ще завърши успешно и ползотворно.

¹ *Rex J. Ethnic Identity and the Nation State: the Political Sociology of Multicultural Societies // Social Identities. – 1995. – № 1. – P. 30–31.*

² *Beck U. Was ist Globalisierung?: Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.*

³ *Čapo Žmegač J. Parochial Transnationals: Being of Croatian Descent in Germany // Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration / Edited by E. Marushiakova. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008. – P. 323.*

⁴ *Angulo M. I. Nation Building within the European Union: Reframing Bulgarian National Identity from Abroad // Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration / Edited by E. Marushiakova. – Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008. – P. 154.*

⁵ *Hristov P. Migration and New “Old” Identities: Balkan Patterns // Migration and Identity: Historical, Cultural and Linguistic Dimensions of Mobility in the Balkan / Edited by P. Hristov. – Sofia: Paradigma, 2012. – P. 214.*

⁶ *Hristov P. Inheritance after Restitution: Modern Legislative Norms and Customary Practices in Rural Bulgaria // Global Villages. Rural and Urban Transformations in Contemporary Bulgaria / Ed. by G. Duijzings. – London: Anthem Press, 2013. – P. 131.*

⁷ *Angulo M. I. Nation Building within the European Union... – P. 155.*

⁸ *Čapo Žmegač J. Parochial Transnationals... – P. 323.*

⁹ *Vertovec S. Transnationalism. – London & New York: Routledge, 2009. – P. 94–95.*

¹⁰ *Пимпирева Ж. Динамика на етнокултурната идентичност на бесарабските българи в постсоциалистическия период // Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност / Съст. Ж. Пимпирева. – София: Логис, 2012. – С. 131–165.*

¹¹ *Средкова С. Криза и всекидневие на бесарабските българи в постсоциалистическия период // Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност / Съст. Ж. Пимпирева. – София: Логис, 2012. – С. 284–292.*

¹² *Лулева А. „Завръщане“ на бесарабски българи в България – интерпретативни рамки за изследване на процеса // Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност / Съст. Ж. Пимпирева. – София: Логис, 2012. – С. 343–357.*

¹³ *Срв. Лулева А. „Завръщане“ на бесарабски българи... – С. 347–348.*

¹⁴ *Христов П. Шишманов, България и българите през погледа на украинските учени в следсвобожденска България / П. Христов, Е. Петрова // Шишманови дни 2012 / Ред. Л. Пейчева. – София: Академ. издателство „Проф. М. Дринов“, 2013. – С. 208–214.*

¹⁵ *Руда Т. Болгария в биографії і творчості Максима Рильського // Слов’янський світ. – Вип. 10. – Київ, 2012. – С. 151.*